

EGYED ÁKOS: A KATONAI BETEGÁPOLÁS A SZABADSÁGHARC IDEJÉN ERDÉLYBEN¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly és Szállási Árpád**

1848–49 történeti lapjain még mindig vannak teljesen fehér foltok. Ilyen a katonai betegápolás rendszere és minősége is. Hogy nem mellékes kérdésről van szó, azt úgy gondolom, nem szükséges hosszasan bizonyítanom: ennek felvázolása nélkül hiányos lenne könyvünk szerkezete. Vázlatnál többre azonban a források feltáratlansága miatt most nem vállalkozhatunk.

A honvédkórházak hálózata fokozatosan épült ki, 1849 januárjától márciusig – természetesen sok kényszerhelyzet diktálta rögtönzéssel. Először Kolozsváron hoztak létre honvédkórházat, majd a magyar haderő előrenyomulásával egy időben több más helyen alakultak ilyenek. Ezzel kapcsolatban rendelkezésünkre áll Gesztessy László törzsorvos 1849. március 28-án felterjesztett jelentése a hadügyminisztérium Egészségi Osztályához. Ennek alapján a kórházi hálózat kiépítéséről, a sebesültek számáról és sok esetben helyzetéről fontos információk birtokába jutunk.²

Nevezett Gesztessy törzsorvos 1849 februárjában vette át a tisztséget a vizaknai csatában megsebesült Kálozdytörzsorvostól. Pár napra rá, a február 9-i Piski-i csatában 308 magyar katona és tiszt sebesült meg, közülük 92 igen súlyosan. Őket Dévára vitték, de a hadvezetés a várost akkor nem találta elég biztonságos helynek, s emiatt a sebesülteket először Balázsfalvára, innen egy részüket Tordára, másokat Medgyesre szállítottak. Amint a jelentés írja, 40 súlyos sebesültet nem tudtak Déváról elszállítani: őket ott Bruz és Fodor Hunyad megyei orvosokra bízta.

A Déván maradt 40 súlyos sebesült további sorsa is megérdemel egy kis kitérőt.

A Dévát ideiglenesen újra megszálló császári katonaság a sebesülteket „meztelenre vetköztette”, s emiatt azok igen „nyomorult állapotban sínylődnek”. Ekkor Fodor András Hunyad megyei főorvos „titkon – mert a lázadás e veszélyes fészkeiben nem volt tanácsos másként” – felszólításokat intézett Déva és Lozsád lakóihoz, miszerint

„...szükségesebb ruhaneműk által ügyünk bajnokainak szenvedéseit enyhíteni sziveskedjenek”.

Déva és Lozsád magyar lakói rövid időn belül 72 darab inget, 70 lábravalót, 20 pár bocskort, több öltönyt, nadrágot, mellényt és köpenyt gyűjtöttek össze, amelyeket a főorvos kiosztott a sebesülteknek. Fodor Andrást ezért később a dévai katonakórház felügyelőjévé nevezték ki századosi ranggal.³

Medgyesen kedvezőbb feltételeket találtak a betegek ellátására. A 300 ágyas városi kórházban helyezték el a sebesült honvédeket, a császári hadsereg által ott hagyott 16 beteg mellé (akiket valószínűleg nehéz sebeik miatt nem vihetett magával az ellenség). Medgyesén és környékén

¹ Forrás: Egyed Ákos: Erdély 1848–1849. 2. köt. Csíkszereda, 1999. Pallas–Akadémia Könyvkiadó. pp. 202–210.

² MOL Teljhatalmú országos biztosok. 3. cs. 8901/1849.

³ Honvéd, 1849. április 23. 99. sz.

rövidesen súlyos csatákra került sor, s március 2-án 154, a 3-án vívott csatában 64 honvéd és tiszt sebesült meg, akiket mind a medgyesi kórházba szállítottak. Többségüket rövidesen Marosvásárhelyre küldték, mert Bem erői Medgyest ideiglenesen fel kellett adni. A súlyosabb sebesültek azonban Medgyesén maradtak. Velük kapcsolatban érdekes megfigyelést közöl Gesztessy törzsorvos: a betegekkel az ellenség

„...amint később hallottam és láttam,⁴ nem igen emberileg bánt; betegeink egy részét az ellenség Medgyesről Szebenbe vitette”.⁵

Mint közismert, 11-én Bem már Szebent ostromolta s be is vette. Az ostrom idején megsebesült 54 honvédot a helyi kórházba szállították, ahol a törzsorvos nagy meglepetésére alig talált helyet számukra. Ugyanis a várost elhagyó ellenség 500-nál több sebesültet, köztük 110 oroszot hagyott a kórházakban.

Szebenben hét külön „kóroda” volt, amelyekben a betegek „mind ápolás, mind ételmezési tekintetben jól láttatnak el” – írta a magyar haderő törzsorvosa. A jó ellátáshoz az is hozzájárult, hogy a magyar orvosok munkáját szebeni szász orvosok és a helyi lakosság is segítette. A betegállomány megoszlása a szebeni kórházakban 1849. március 26-án a törzsorvosi beszámoló adatai szerint a következő volt: 274 a magyar, 416 a császári seregekből. Hadtörténeti szempontból is figyelmet érdemlő adalék, hogy orosz katona összesen 37 maradt, mert a többi,⁶ a gyógyulás után, beállt a magyarok oldalán harcoló lengyel légióba.

Szebenből Bem alakulatainak nagy része Brassó felé tartott s a Feketehalomnál vívott küzdelemben 41 magyar katona kapott sebet; őket Brassó bevétele után az ottani kórházakban kezdték ápolni, akárcsak a 114 megsebesült császári tisztet és katonát. Brassóban mindössze 4 helyi orvos maradt, de ők felajánlották szolgálatukat „mit szívesen elfogadtunk”. Brassónak három kórháza volt, s bennük jó kezelésben részesülhettek a betegek.⁷

Honvédkórházak működtek még Besztercén, Naszódon, Marosvásárhelyt, Nagybányán, Tordán és Désen. Ezekben a fő hadműveletek befejeztével a betegek száma fokozatosan csökkent. Besztercén 85, Marosvásárhelyt 215, Nagybányán 43 beteget tartottak nyilván március közepén. Tordáról és Désről a törzsorvos nem kapott jelentést. A besztercei kórház betegeivel kapcsolatban nem lehetett ugyanolyan kedvező véleményt mondani, mint a brassóiakról. Gál Dániel kormánybiztos figyelt fel arra, hogy itt sokan, főleg székelyek két-három halnak el „inláz” következtében.

„Ritka nap – írja –, melyeken két-három halott nincs a kórházban, többnyire székelyek a borgóprundi várórségből.”⁸

Ismét megszakítva a törzsorvosi jelentés adatainak ismertetését, fel kell tennünk egy újabb kérdést: hogyan adták meg a végtisztességet a kórházakban elhalt honvédeknek?

Tudvalevő, hogy a katonai kórházakban számos, súlyosan sebesült, illetve valamilyen betegségben szenvedő honvéd halt meg. Történetírásunk még adós annak a kérdésnek a tisztázásával, hogy az elhunyt honvédek megkapták-e a végtisztességet az illető helységben. A besztercei kórházban kiszendvedett honvédek sírhelyeivel kapcsolatban 1849 áprilisában Besztercén kisebb botrány tört ki, s ennek kapcsán tudósították Bem hivatalos lapját, a 'Honvéd'-et a következőkről. Az történt, hogy az egyik elhunyt honvéd sírján „pár megnyúzott, döglött ebet” találtak, amit siettek a főparancsnok tudtára adni. Erre Dobay József ezredes a város előljáróságát magához rendelve szemrehányást tett az este miatt, egyben elmondva azt is, hogy az elhunyt honvédek számára kijelölt „különben is ronda helyen levő temetője nemzeti színekkel” festett

⁴ Bem rövid idő múltán visszafoglalta a várost, akkor láthatta a magyar betegeket az orvos.

⁵ MOL Teljhatalmú országos biztosok. 3. cs. 8901/1849.

⁶ „A többi orosz javulván, a lengyel légióba beállott, mégpedig jókedvvel” – írja az elemzett jelentés.

⁷ „Brassóban is mind a három jól felszerelt kórházban olly intézkedést tettem, igénybe vévén a polgári orvosok segédelmét, hogy a szegény sebesültek semmi hiányt nem szenvednek.”

⁸ Honvéd, 1849. május 31. 132. sz.

karfákkal öveztessek körül. És tudtára adá az előljárásának, hogy a hely, ahová a honvéd temettetik, szent hely, azért midőn az körül lesz kerítve, fel fogja a helyet a honvéd tisztikar jelenlétében szenteltetni. A város megértette az intést, később illő helyet jelölt ki honvédtemetőnek, „amely be fog kerített és felszenteltetni”.⁹ Ide kívánczik az is, hogy május végén Gál Dániel kormánybiztos felhívására Beszterce szász lakossága annyi fehérműt és ágyneműt adományozott, hogy abból a naszódi és besztercei kórházakban fekvő honvédeket „jó rendén” elláthatták.¹⁰

Visszatérve a törzsorvos jelentéséhez, kiderül, hogy műtőszerekben a kórházakban nem volt hiány, annál inkább „bódítókbán”, azaz fájdalomcsillapítókbán. Végül a törzsorvos szükségesnek tartotta azt is jelenteni feletteseinek, hogy

„...igen tisztelt tábornokunk megsebesült, ujjja most már közel vagy a tökéletes gyógyuláshoz”.¹¹

Gesztessy, Bem tábornokkal tartva, a Bánságba kísérte a magyar hadat, Nagyszebenben pedig a felgyógyult Kálozdy maradt.

Az erdélyi hadikórházak hálózatához tartoztak a kisebb egységek is. Így a Bánffyhunyadon létesített „kóroda”, amelynek orvosa Máthé János volt. Egy 12 ágyas kisebb kórházat állítottak Magyarvalkón is.¹² Ezek a Gyalui-havasokat körülzáró alakulatok betegeit voltak hivatottak ellátni. A Székelyföldön elsősorban a városi kórházakat alakították át részben katonai betegápolókká, de új kórházakat is felszerelte. Székelyudvarhely levelezője írta a 'Honvéd'-nek április 6-án:

„Csatában megsebesült vagy más betegségben szenvedő honvédeinkről sem feledkezünk meg. Ez okból a helybeli Szent Ferenciek zárdájában 24 ágygal s kellő felügyelettel ellátott kóroda állítottak fel, melynek jótékonyágát naponként tanúsítják a belőle egészségesen kikerülő honvédek.”¹³

Valamivel részletesebben kell foglalkoznunk „A Magyar Hadsereg Középponti Kórházá”-val, amely Kolozsvárt működött az Óvárban. Ehhez több egység tartozott. A „középponti Anyakórház” az Óvárban, a városi Karolina kórház épületében, az egyik fiókkórház az unitárus kollégiumban a Magyar utcában, a második fiókkórház a Báthory–Apor Szemináriumban a Torda utcában működött. Az „Anyakórházban” helyezték el a gyógyszerárát is.

A kórházak katonai parancsnokává Keller Róbert századost nevezték ki, „igazgató orvosa” pedig dr. Nagy Sándor százados (majd őrnagy), a híres kolozsvári 11. honvédtábor főorvosa volt.¹⁴ Az említett két egységhez egy-egy főorvost, egy vagy több alorvost és segédorvost osztottak be. Az óvári egységet Schüssler Endre, az unitárius kollégiumban levőt Borsiczky György főorvosok, a szemináriumi kórházat Vajna János és Szavorai Mihály alorvosok vezették. Mindnyájan „rendező orvos”-ok. Ezeken kívül a kolozsvári katonai orvosok névsorában a „térorvos” megjelöléssel is találkozunk, aki minden bizonnyal a térparancsnokságnál tevékenykedett. Összesen 16 fő-, al- és segédorvos tette ki a kolozsvári katonai orvosi testületet. Emellett két „okleveles rendes gyógyszerész”-ről tesznek említést a forrásaink.¹⁵

Csány kormánybiztos rendeletére Kolozsvár város az említett fiókkórházakban építési munkákat végeztetett, hogy a betegeket megfelelő körülmények között láthassák el. Erre azért is

⁹ Honvéd, 1849. április 16. 93. sz.

¹⁰ Honvéd, 1849. május 26. 128. sz.

¹¹ Bem ujját a febr. 7-i dévai csatában sebesítették meg; ekkor mondta állítólag, hogy a megsebesült középső ujjja felesleges, kérte, hogy az orvos vágja le. Ez természetesen nem történt meg. Bem karját „sokáig pléhbe kötve hordozá”. Kőváry László: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. p. 178.

¹² Uo.

¹³ Honvéd, 1849. április 12. 90. sz.

¹⁴ Honvéd, 1849. május 14. 117. sz.

¹⁵ MOL Teljhatalmú országos biztosok. 3. cs. 5532/1849; 6156/1849.

szükség volt, mert külső személyektől bírálatok érték a kórházakat. Emiatt a katonai parancsnokság rendelkezéseire kéthavonként a kórházak vezetői kötelesek voltak nyilvánosságra hozni a kórház helyzetét tükröző adatokat.

„Felső parancs következtében, hogy a szenvedő harcosok irányában ollyannyira résztvevő közönség meggyőződjék, mennyire van méltó kezekre bízva sínlődő bajtársaink ápolása”,

közrebocsátják az ápolat betegekről szóló adatokat. Teszik ezt azért is, hogy

„némely gyanúsítók kétértelmű rágalmai által se a legernyedetlenebb buzgalommal működő orvosi személyzetet ne érje méltatlan szenny, se a közönség gaz koholmánnyal ámitva ne legyen”.

Az első összefoglaló kimutatás 1849. március 19-én készült, s 20-án adták közre a 'Honvéd' hivatalos részében. Eszerint a január elsejéről nyilvántartott betegek száma márciusig 222 főről 1462 főre emelkedett.¹⁶

A gyógyítást és beteggondozást akkor egy 13 főből álló orvosi testület és 90 fős ápolónői kar látta el.

A betegek közül két hónap alatt meghalt 61, „megegyeségedve” kibocsátott 1042, elszőkött 2 beteg. Eszerint március 19-én 357 beteget ápoltak a kolozsvári kórház említett három részlegén. Ebből 54 katona a császári haderőből fogolyként került a kórházba. Bizonyosan nem érdektelen kérdés, hogy milyen betegségeken szenvedett a 357 gondozott. Erre a kérdésre az itt következő statisztikai táblázat¹⁷ ad választ.

<i>A betegség neve</i>	<i>A betegek száma</i>
Harcban sebesültek	129
Lázás heveny bajok	122
Bujasenyvesek ¹⁸	40
Vegyes idült bajok	28
Vegyes külső bajok	13
Rühések	7
Gyógyíthatatlanok	6
Szembajosok	5
Fagyottak	4
„Kütegek” [!?!]	3

Eszerint a kórházban az említett időszakban fekvők többségét a sebesültek tették ki, aztán a lázas betegek következtek.

A következő két hónapban 1216 beteg katona volt rövidebb-hosszabb időre a kolozsvári kórházban. A betegségek sorrendje pedig annyiban változott, hogy első helyre a lázas, heveny bajok kerültek, s aztán következett a sebesültek kategóriája, ami érthető, hiszen ezek az adatok a május 11-i állapotot tükrözik, amikor csak az Érchegységben folytak csatározások, de az ott sebet kapott katonákat általában nem ide hozták.

Újabb két hónap elteltével a kezelték összlétszáma is csökkent, a korábbi 1216-ról 825-re. A kimutatás a kolozsvári kórház központi jellegét tükrözi; a betegek közül 332 más kórházakból jött, de talán ennél is többet mondó adat, hogy az elhaltak száma az előző két hónapi 83 főről 14-re csökkent.¹⁹ A június 30-án bent fekvő 379 beteg katona fegyvernemek szerint így oszlott meg:

1. Gyalogosok a honvédszászlóaljából 204

¹⁶ „Magyar Hadsereg Központi Kórháza Kolozsvárott. Közegészségügyi állapot.” = Honvéd, 1849. március 20. 70. sz.

¹⁷ Honvéd, 1849. május 19. 69. sz.

¹⁸ Nemibetegség.

¹⁹ MOL Teljhatalmú országos biztosok. 3. cs. 5532/1849.

2.	Tüzepek	45
3.	Huszárok	27
4.	Különféle nemzetőrök ²⁰	83
5.	Fogoly betegek	20

Különböző forrásokból ismeretes, hogy 1849-ben felütötte fejét a kolera. Ezt a kórházi kimutatás megerősíti: 1849 júniusában 3, júliusában viszont 47 kolerás honvédet kezeltek a kolozsvári kórházban.

Az augusztusi jelentésből azt tartjuk érdemesnek kiemelni, hogy a „bujasenyveseknek” külön fiókkórházat állítottak fel a Haller-kertben, egy hadnagyi rangban levő alorvossal, egy orvos segéddel, 13 ápolóval.

A kórházak fenntartását nagyrészt a hadialapokból fedezték, de igen jelentős mértékben segítette a kórházakat a polgári lakosság is. Nem volt olyan vidék és időszak 1849-ben, ahol és amikor ne folyt volna gyűjtés valamely katonakórház számára.

A bánffyhungyadi kórház részére rendezett gyűjtés eredményeiről 1849. március 29-én Berde Mózes, Csány fő kormánybiztos helyettese közölt igen meggyőző adatokat. Íme néhány példa:

Sárvásár, a kicsiny kalotaszegi falu 27 inget, 25 lábravalót, 1 szalmazsákot, 3 kendőt, 2 párnahajat, abroszt, lepedőt, pokrócot adományozott;

Körösfő 36 inget, 22 lábravalót, 9 kendőt, 15 párnahajat, 4 lepedőt;

Magyargyerőmonostor 28 inget, 17 lábravalót, 4 párnahajat, 2 kendőt, 2 szalmazsákot, 1-1 lepedőt, párnát;

Magyarvalkó 44 inget, 36 lábravalót, 1 szalmazsákot, 20 kendőt, 8 párnahajat, 4 abroszt, 10 lepedőt, 2 párnát, 1 font tépetet, 2 asztalt;

Damos 9 inget, 14 lábravalót, 1 szalmazsákot, 5 kendőt, 5 párnahajat, 4 lepedőt;

Jákótelke 26 inget, 12 lábravalót, 1 szalmazsákot, 13 kendőt, 4 párnahajat, 3 lepedőt, 1 ágat adott.

A felsorolást természetesen folytathatnánk az egyéni adományokkal.²¹

A magyarvalkói 12 ágyas katonakórháznak a helybeliek 16 inget, 25 lábravalót, 20 kendőt és más szükséges tárgyakat adományoztak.²²

A beszercei és naszói honvédkórház megsegítésére a Buda visszafoglalásakor rendezett táncmulatságon 378 forintot gyűjtöttek össze, főleg katonatiszektől. Marosvásárhelyről jelentették, hogy a sebesült honvédek ápolására alakult „nőegylet” 645 forintot juttatott a kórház számára.²³

A fentiekből levonható az a következtetés, hogy Erdélyben is létrejött a rendezett katonai orvosi szolgálat s kiépült a kórházi hálózat. A sebesült és beteg honvédek gyógyítását szakmailag képzett orvosok végezték. A kórházak felszereltsége s ellátottsága szegényes lehetett. Ezen a polgári lakosság áldozatkészségének igénybevételével igyekeztek segíteni. A szász városi kórházakban működő katonakórházak felszerelése a korhoz viszonyítva fejlett volt.

A fent érintett kérdések teljesebb feltárása még a jövő feladata.

²⁰ Ezek általában a gyalogsághoz tartoztak.

²¹ Honvéd, 1849. április 3. 82. sz.

²² Honvéd, 1849. január 11. 13. sz.

²³ Honvéd, 1849. április 28. 104. sz.